

МОВНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В ЛІРИЦІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

Валентина Барчан

доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури

Ужгородський національний університет

ORCID ID 0000-0001-9054-6370

valentyana.barchan@uzhnu.edu.ua

Ключові слова: *лірика, «Сонцедзвін», Федір Потушняк, художні засоби, експресивність, епітет, метафора, мовотворчість, поетичне мовлення, порівняння.*

У статті на матеріалі поетичних текстів збірки «Сонцедзвін» закарпатоукраїнського письменника першої половини ХХ століття Федора Потушняка, який уводив своєю творчістю закарпатське письменство в загальноукраїнський контекст, проаналізовано окремі аспекти поетики, що увиразнює індивідуальний стиль митця, а саме – особливості мовних засобів експресивності. Зокрема охарактеризовано їх лінгвістичний аспект та функційне навантаження в художньому тексті. Аналіз поетичних текстів Федора Потушняка показав, що основними мовними засобами експресивності, домінуючими в його мовотворчості, є тропи, зокрема метафори, епітети й порівняння. Саме вони формують вторинну семантику художньої картини тексту, а також служать базою для утворення нових додаткових смислів, які не властиві мовним одиницям поза художнім текстом, що тим самим і відображає індивідуально-авторську манеру та своєрідність світобачення письменника. З'ясовано, що потужним засобом вторинної номінації, як одного з мовних засобів експресивності, є метафора, яку Федір Потушняк використовує задля увиразнення мовотворчості поетичних текстів, надання їм неповторного колориту, а також за допомогою яскравого образу передає динаміку душі ліричного героя в момент сприйняття реального й трансцендентного світу. Спостережено, що особливе місце в художніх творах Ф. Потушняка посідають епітети й порівняння як одні з важливих мовних засобів експресивності, що мають потужний стилістичний потенціал. Відзначено, що автор активно використовує епітети-прикметники й епітети-прислівники, які через семантичну двоплановість збуджують мисленнєву діяльність читача та мають як позитивне емоційно-оцінне так і негативне забарвлення. Наголошено також на тому, що саме задля розкриття символіки художнього тексту та підвищення його естетики Ф. Потушняк використовує такий мовний засіб експресивності, як порівняння, здатне увиразнювати художнє мовлення письменника через поєднання протилежностей. Доведено, що експресивність через використання таких засобів мовної виразності, як тропи має властивість передавати значення зі збільшеною інтенсивністю, завдяки використанню лексичних і синтаксичних засобів (образних загальномовних метафор, зокрема простих дієслівних та простих іменникових метафор), зображувальних та описових епітетів, образних та пояснювальних порівнянь). Для ілюстрації поданого матеріалу наведено низку емпіричного матеріалу.

LANGUAGE MEANS OF EXPRESSIVENESS IN FEDIR POTUSHNIAK'S LYRICS

Valentyna Barchan

*Doctor of Philology, Professor at the Ukrainian Literature Department
Uzhhorod National University*

Key words: *lyrics, "Sontsedzvin", Fedir Potushniak, artistic means, expressiveness, epithet, metaphor, language creation, poetic speech, comparison.*

In the article, based on the poetic texts of the collection "Sontsedzvin" by the Transcarpathian-Ukrainian writer of the first half of the 20th century, Fedir Potushniak, who introduced Transcarpathian writing into the all-Ukrainian context with his work, certain aspects of poetics that highlight the individual style of the artist are analyzed, namely, the peculiarities of linguistic means of expressiveness. In particular, their linguistic aspect and functional load in the artistic text are characterized. The analysis of Fedir Potushniak's poetic texts showed that tropes, in particular metaphors, epithets, and similes, are the main linguistic means of expressiveness dominant in his speech. They form the secondary semantics of the artistic picture of the text, and also serve as a basis for the formation of new additional meanings that are not characteristic of language units outside the artistic text, which thereby reflects the individual author's manner and the originality of the writer's worldview. It has been found that a powerful means of secondary nomination, as one of the linguistic means of expressiveness, is a metaphor, which Fedir Potushniak uses to express the language of poetic texts, to give them a unique color, and also with the help of a vivid image to convey the dynamics of the lyrical hero's soul at the moment of perception of real and the transcendental world. It has been observed that epithets and similes occupy a special place in the artistic works of F. Potushniak as one of the important linguistic means of expressiveness, which have a powerful stylistic potential. It is noted that the author actively uses epithets-adjectives and epithets-adverbs, which, due to their semantic double-edgedness, stimulate the reader's thinking activity and have both a positive emotional and evaluative and a negative color. It is also emphasized that precisely for the purpose of revealing the symbolism of the artistic text and enhancing its aesthetics, F. Potushniak uses such a linguistic means of expressiveness as a simile, which is able to express the artistic speech of the writer through a combination of opposites. It has been proven that expressiveness through the use of such means of linguistic expressiveness as tropes has the property of conveying meaning with increased intensity, thanks to the use of lexical and syntactic means (figurative general language metaphors, in particular simple verbal and simple noun metaphors), descriptive and descriptive epithets, figurative and explanatory comparisons). A series of empirical material is given to illustrate the presented material.

Вступ. Художній світ Ф. Потушняка, поета-символіста, поета-філософа, який мислив світ у діалектичній суперечливості і цілісності, потребує різноаспектного вивчення, зокрема й поетичної мови. Дослідження змісту й сутності категорії експресивності як мовного засобу є одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики. Роль виражально-зображувальних засобів у моделюванні категорії експресивності неодноразово ставала об'єктом науково інтересу вітчизняних та закордонних дослідників. Виразність будь-якого художнього тексту досягається, перш за все, ретельним цілеспрямованим добором елементів із багатой палітри мовних одиниць, які не

лише підсилюють логічний та емоційний зміст висловленого, а й передають ставлення оповідача до висловлюваного. Це все в сукупності визначає авторський індивідуальний стиль і є прикметними рисами мовної особистості митця.

На мовну сферу художньої творчості Ф. Потушняка дослідники звертали увагу принагідно, підкреслюючи при цьому неповторність його поетичної мови. Так, М. Лелекач наголошував, що «незвичайна краса поезії, повна гармоній і особистого світовідчуження» вбачається не в змісті, у фабулі, а в «красі слів», адже «глибока філософська гармонія і світогляд пов'язані тонкими словними і язовими новотворами, які надають

поезіям особисту дзвінкість» (Л-ач, 1941). На особливості мовної палітри поезії та прози письменника дотично звертали увагу в літературознавчих студіях Е. Балла (Балла, 2010: 26–33), В. Барчан (Барчан, 2010: 15–25), Л. Голомб (Голомб, 2001; Голомб, 2000), М. Козак (Козак, 2010: 58–65), Д. Федака (Федака, 2017) та ін. Аналізу мови творів автора присвячені праці В. Папіш (Папіш, 2010: 161–165), О. Чижмар (Чижмар, 2010: 179–184), Г. Сньозик (Сньозик, 2021, 403–408; Сньозик, 2023: 408–415). Однак мовний інструментарій творення експресивної насиченості художніх явищ Ф. Потушняка потребує подальших студій.

Наукове бачення категорії експресивності привертало увагу багатьох українських вчених, зокрема Н. Бойко, М. Вінтоніва, С. Галаур, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, А. Загнітка, Н. Іваницької, Л. Мацько, К. Серажим, Л. Ставицької, В. Чабаненка та ін. Вивчення експресивних засобів мови тривале в часі. Чи не найперше ними зацікавився Ш. Баллі. Він, дослідивши такі прийоми мовного виразнення, як метафора, метонімія, порівняння, тавтологія тощо (Bally, 1966: 143), підготував міцне підґрунтя класичного тлумачення таких експресивних засобів, як тропи, стилістичні фігури, прийоми. Оскільки «експресія вираження іманентно властива всій мові» (Русанівський, 1988: 167), із погляду експресивності було обстежено різноманітні мовні одиниці. Розлогу інтерпретацію експресивних фонетико-фонологічних засобів – «найдрібніших лінгвістичних репрезентантів плану вираження», здатних «зумовлювати конотативне значення, що ілюструє постійне прагнення художників слова створювати психологічний і водночас естетично яскравий образ переживань ліричного героя» (Українець, 2015: 122–123), започаткували представники Празької лінгвістичної школи й успішно зреалізували в численних працях зацікавлені у змістовності звукової мови дослідники з різних куточків світу й України (Галаур, 2018: 22).

Метою нашої роботи є дослідження мовних засобів експресивності в ліриці Ф. Потушняка. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: виявити наявність у художній системі творів автора мовні засоби експресивності; описати мовні засоби, у яких відтворена експресивність; розкрити особливості таких мовних засобів експресивності, як метафори, епітети, порівняння; з'ясувати особливості вживання та роль мовних засобів експресивності в реалізації творчого задуму автора.

Матеріали та методи. У статті для аналізу особливостей мовотворчості Федора Потушняка використано історико-культурний, естетичний, метод лінгвістичного спостереження; описовий метод, класифікації і систематизації.

Результати та обговорення. Федір Потушняк (1910–1960 рр.) – талановитий український письменник – поет, прозаїк, філософ, представник модерного напрямку в закарпатоукраїнській літературі, суттєву рису творчості якого літературознавці вбачали в синтезі національних джерел із здобутками новітніх європейських течій. У його поетичному інструментарії дослідники відзначали наявність елементів поезики символізму, імпресіонізму, неоромантизму, експресіонізму, сюрреалізму, імажинізму.

Творчий доробок Федора Потушняка надзвичайно цікавий і для сучасного дослідника, адже там зосереджено великий пласт художнього потенціалу, який вимагає ретельного дослідження й мовного поетичного арсеналу. Мовознавчий аспект творчого доробку на сьогодні вивчений недостатньо, а оригінальність поетичного й прозового доробку дає цінний матеріал для різноаспектних студій. Націленість на аналіз цієї грані творчої практики митця дають хоча й спорадичні, але конструктивні спостереження критиків. Так, у вміщеній у «Літературній неділі» рецензії на збірки оповідань «Гріх», поеми «Хатка та млинок» і віршованої казки «Спляча царівна» рецензент під криптонімом В.М. (Василь Маркус) зауважує високий артистизм слова Ф. Потушняка: «Поетична мова, багатство рим, вибагливі метафори й персоніфікації, оригінальні епітети ясно свідчать про еластичність пера Пасічника... Пасічник-поет як майстер поетичного слова в чистоті мови, оперуванні поетичними прикрасами, вживанні рідких й своєрідних поетизмів та рим і взагалі в артизмі вірша вибивається на перше місце між сучасними поетами краю» (В.М., 1944: 204).

Специфіку творчої індивідуальності Ф. Потушняка літературознавці вбачають у філософській заглибленості, тонкій ліричній настроєвості, сугестивності, нахилі до контрастів, потязі до містичного, таємного, ірреального, що відбувається в природі і в людській душі (Козак, 2010: 64). Це зумовлювало експресивність художнього мовлення, що загострювало увагу читачів, посилювало чуттєву напругу. Такі прикмети авторського стилю, що простежуються в друкованих збірках «Далекі вогні», «Хвилини вічності», «Таємничі вечори», «Можливості», «Кристали», «Терези вічності», «На білих скалах», характерні й для поезій рукописної збірки «Сонцедзвін». За свідченням дослідника Д. Федаки, книга, упорядкована й датована письменником 1945 роком, «збереглася у значнім за обсягом машинописі в саморобній, опрацьованій автором в квітчасту матерчатую обкладинку» (Федака, 2007: 16). Доповнений віршами з інших рукописів 1942–1947 рр. варіант збірки вміщений у книзі творів митця «Мій сад» (2007).

Наша увага зосереджена на мовних засобах еспресивності в поезіях цієї збірки. Багатство мовної палітри письменника та використання виражально-зображальних засобів мовної виразності відтворюють високий художній рівень мови письменника.

У «Словнику української мови: в 11 томах» знаходимо таке визначення експресії: «Експресія, ї, жін. Сила вираження, вияву яких-небудь почуттів, переживань і т. ін.; виразність» (СУМ, 1971: 464). У широкому розумінні експресивність трактують як «засіб посилення виразності та зображальності мовлення, його впливу» (Вінтонів, 2018: 94) і протиставляють нейтральності (Українська мова, 2004: 170).

Через зображально-виражальні засоби художньої виразності Ф. Потушняк намагається відтворити стан душі ліричного героя, його рефлексію щодо себе в космічному безмежжі й власного мікрокосмосу, передати найтонші нюанси почуттів, «драматичні, а іноді й трагічні перипетії добра і зла у людських душах, несподівані грані свідомого та підсвідомого в людських вчинках» (Федака, 2017: 262), чарівні краєвиди, закарпатський колорит, християнські вірування, звичаї і обряди. У віршах збірки «Сонцедзвін» яскраво проступає характерний для художнього мислення Потушняка філософізм. Відповідно до філософської концепції життя, поет сприймає світ у єдності всього сущого, ліричний герой вірша «Один він вічністю просторів» із циклу «Вершини» – невіддільний від світу: «І я, і світ – одні желання», адже «..все єдине тут і вись» (Потушняк, 2007: 196). Онтологічні засади сприйняття світу, визнання існування вищої сили, прагнення відтворити підсвідоме, осмислити таємниці трансцендентного зумовлюють наявність символічної образності. Характерними в цьому плані є образи вершин, гір, райдуги, зорі, туману, ночі, вежі, кораблів, місяця, води, моря, світла, чорного ангела, лицаря тощо:

Горять вгорі туманні зорі,
Дух світу з духом бога зливсь.
У пробну ніч – і в срібнім морі,
І все єдине тут і вись (Потушняк, 2007: 196).

Рефлексії ліричного героя, який мислить світ символічними образами міфологічного, народно-поетичного походження, увиразнюються лінгвістичними засобами, що надають поезії відповідної експресії.

В арсеналі засобів мовленнєвої експресії творів Ф. Потушняка вагоме місце займають тропи. З-поміж великої кількості виявлених нами мовних засобів експресивності найбільшу кількість становлять метафори, епітети й порівняння.

За стилістичним забарвленням метафор розрізняють стерті метафори, які втратили свою образність, образні загальнономвні метафори та образні

індивідуально-авторські метафори. Звернемо увагу, перш за все, на образні загальнономвні метафори в художніх творах митця. Вони представлені здебільшого простими дієслівними та іменниковими метафорами.

Прикладами простих дієслівних метафор, використаних автором у поезіях збірки «Сонцедзвін», є такі, як *дух здригнувся, вічність бродить, земля спала, голос поринав, дух стояв, заблудились душі, полилася молитва, остався слід, вітри вказались, земля меркне, ніч розсіває, йдуть бурі, йдуть громи, ніч відкрила, вогні ідуть, вливаєсь літо, заснули бурі, повзе тиша, ніч колише, видіння йдуть, дух несеться, загорілась рана, ненависть скувала, замовкли гори, скали і вершини, пустиня дише, вогник блиснув, ліс затих, гомонять води, дух горить, буря виє, озвались ріки, радість в'ється, серце б'ється, сум закрався, схопилась любов* та ін. Наприклад, виразність прояву почуття людини перед величчю природи, таємницями Всесвіту, чарівністю краєвидів, невідомістю життя й смерті досягається метафоричною мовою:

Зоря з'явилась на відході,
Горить відвічно знов вогнем,
Таємний дух здригнувся в природі,
Розцвів на серці діадем (Потушняк, 2007: 196).

Активність вживання подібного характеру метафор у поезіях збірки «Сонцедзвін» очевидна: «На гір вершках, де тільки вічність бродить / Він появився – земляний, як земля» (Потушняк, 2007: 197), «У забутті земля глибокім спала / І безконачний далечний простір» (Потушняк, 2007: 197), «В туманах голос поринав / На горах: там мій дух стояв...» (Потушняк, 2007: 199), «І тайн маленьких заблудились душі / Ліхтар магічний в зарослях поник» (Потушняк, 2007: 201), «Із уст його полилася молитва / І від сльози в скалі остався слід» (Потушняк, 2007: 201), «Вітри вказались з гір – на долах загриміло / Погас в полях вогонь – напилась бурі чаша» (Потушняк, 2007: 202), «Над горами злітає херувим / Земля у сяйвах меркне в красоті» (Потушняк, 2007: 202).

Метафорична мова Потушняка відображає особливості його світосприйняття й світорозуміння: вся природа, всесвіт – це жива, всуціль рухлива система, що й уможливило її безкінецьність. Візуалізація законів всесвіту здійснюється автором через образи гір, скал, вершин, лісу та ін., що, з одного боку, уособлюють конкретні реалії, а з іншого – співвідносяться з вічністю, набувають абстрактного значення, загострюють відчуття таємничості, збуджують емоції страху перед невідомим:

Замовкли гори, скали і вершини,
І ліс затих у спазмах вітряних,
Минає тихо час... і ніч, і днина

В одно ізлились – світ завмер затих... (Потушняк, 2007: 220).

Психологічний стан ліричного героя, заго-стрення його відчуттів нерідко зумовлені діями, пов'язаними з ніччю, чорною млою, звуками грому, вогнями смерті тощо: «*Ніч розсіває сни / На далі і ліси*» (Потушняк, 2007: 204), «*Йдуть бурі з гір весни, / Із ясної яси*» (Потушняк, 2007: 204), «*Із далі в чорній млі / Йдуть громи із-за тьми...*» (Потушняк, 2007: 204), «*Раз стало тихо... двері ніч відкрила*» (Потушняк, 2007: 204), «*На волі – дзвони і в ясу / Слідом вогні ідуть від смерті*» (Потушняк, 2007: 205), «*Холодна ніч над полем сни колише*» (Потушняк, 2007: 214), «*Заснули бурі в далях на вершині / У серці днини оживає змій*» (Потушняк, 2007: 208). Ефект такої виражально-зображальної образності – очевидний: домінуючим у творах є стан тривоги, страху, хвилювання, викликані відчуттям безсилля людини і всевладності природи.

Інший лад душевної драматургії – піднесений настрій, переживання стану закоханості, схвилюваності, вболівання і под. передано образним рядом позитивної емоційної насиченості, що асоціюється з ритмом літньої пори, проблиском вогника, тихим гомоном води, хвилюванням незабудки і под.: «*Прозорі тіні, у життя дзвінке / Вливаєсь літо юне, наге тіло*» (Потушняк, 2007: 206), «*Деся вогник блиснув димно над лугами / Озвались ріки далечі нові*» (Потушняк, 2007: 221), «*В незабудки дух горить / З очікування серце б'ється*» (Потушняк, 2007: 223), «*Води тихо гомонять / Очерети шелестять*» (Потушняк, 2007: 225), «*Займеться молодість вогнем / І в грудях моїх радість в'ється*» (Потушняк, 2007: 227), «*За тебе серце моє б'ється*» (Потушняк, 2007: 227), «*І сум закрився в душу мою*» (Потушняк, 2007: 227), «*Лицар берегом ішов... / В серці схопилась любов*» (Потушняк, 2007: 224) та ін.

Амбівалентність світу накладається в Потушняка на творчий процес, що пов'язаний із вищою силою – велінням Бога. Його оприявлення втілюється в авторському неологізмі «Сонцедзвін». У циклі збірки з цією ж назвою відтворено різні психологічні стани ліричного героя в час творчого осяяння. Метафорична образність стає в Потушняка інструментом для втілення сакральності творчої магії, яка полонила митця своєю таємничою силою:

Де творча сила, змія мудре древо?
Хрупка надія... хитрості рука...
.....
Повзе у серце тиша, тихе слово,
І віщій запах... виден храм вершин,
Розлилась буря з рогу золотого,
І дзвонить дзвін – убивсь у мраки клин.

Млини гудуть, світові мелють муки,
Згадкою дмесь в хаті каганець,
Я чую твої непорочні руки –

І день росте, змінюючись в нівець (Потушняк, 2007: 208–209).

Драматизм переживань ліричного героя, який перебуває у стані самозаглиблення, творчої екстази, у переживанні боріння творчих ангелів Бога й Демона, досягається експресивністю метафоричних образів: «*Глибока ніч із лісу вітер віє / Видіння йдуть із дальних бур гробів*» (Потушняк, 2007: 215), «*І сидимо – гробовий дух несеться*» (Потушняк, 2007: 216), «*У серці моїм загорілась рана*» (Потушняк, 2007: 219), «*Ненависть нас скувала, не любов*» (Потушняк, 2007: 219), «*Пустиня дише подихом мертвим*» (Потушняк, 2007: 220), «*Піднявши руки угору, / Стою. / Навколо буря віє*» (Потушняк, 2007: 226) і под.

Специфіка художньої мови Ф. Потушняка зумовлена його філософією і нахилом до різних стильових систем. Цією особливістю пояснює Л. Голомб символістські тенденції у віршах митця: «Поет виходив із тези про подвійність світу, за зовнішніми явищами «бачив» внутрішню єдність його праоснов («праїдею світа»)), як і інші символісти «сприймав природу як живий храм, де людину зустрічають символів «ліси», в яких часом можна почути відгомін далеких неясних голосів, вловити аромати пахоців, – і все це зливається в акорди самого життя, в екстаз розуму і відчуттів» (Голомб, 2000: 13).

Проаналізувавши використання простих дієслівних метафор у поетичних творах Ф. Потушняка, можемо констатувати, що письменник використовує їх для оприявлення власної картини світу, складних відчуттів при спробі проникнення в таємниці вселенського буття, самосебепізнання. Саме метафори такого типу роблять текст більш експресивним, емоційно насиченим, образним, допомагають краще уявити або відчутти те, що автор намагається передати.

Тенденції символістичної й сюрреалістичної поетики, що проступає, на думку Й. Архія в «контрасті мрій звичайних і незвичайних», у здатності поета «можливе ламати неможливим і в казковий спосіб персоніфікувати неможливе. Буйною фантазією... все підсолоджувати. І в її доповіді... дуже містикою підвіяти звучні рими своїх коротких віршів» (Архій, 1943: 204) простежується у віршах збірки «Сонцедзвін» і через використання простих іменникових метафор, як от: *вічність просторів, безсмертя неба; полів очі; голос смерті, сон заграє; завзяття волі; скорення утоми; намет ночі; очка ріні, дня велич; сон вод, стріли серця; безнадія уст; бурі чаша; біль землі; далів передзвони; сни пустинь; хитрості рука; бур гробів, звір вогонь, привиди глибин, вічність*

снів; блакиття літ, смута наумань; життя краплина; лелії рук, серця стук; вітер снів, алеї зір, серце скал, замок гір; дзвони кіс, лез олень та ін. За їх допомогою митець передає своє розуміння проєкції законів небесної сфери на землю («Та дух її був все із нами / Безсмертя неба на землі» (Потушняк, 2007: 197)), моделює уявлення про природу як живу істоту («Туманів сплав – глибокі полів очі / Хвилини – мов упавший в вічність вік» (Потушняк, 2007: 197)), «Чувсь голос смерті... Сон заграє / Із тягарем на серце впав» (Потушняк, 2007: 199), «В холодних водах втонув хворий клич, / В раковинні озвались очка ріні, / Розпалася наново дня велич / Чи ти воскреснеш, ім'я, в воскресінні...» (Потушняк, 2007: 201), «Та біль землі не знає він / Й той, що в душі моїй горить» (Потушняк, 2007: 203)); поетизує волю як чинник світопорядку і як психічну функцію, що характеризує вольові якості індивіда («Завзяття волі огняне / Не знає скорення утоми...» (Потушняк, 2007: 200)); передає емоційні стани, що сприймаються на рівні тактильних відчуттів («Лелії твоїх рук, / Любов мертва свята / Нечутний серця стук / І радість, й красота...» (Потушняк, 2007: 204)), моделює, застосовуючи кольористичні та звукові ефекти, просторові реалії («Увись глядить, в блакиття літ / Глибока смута наумань» (Потушняк, 2007: 203)), «Затихли в житі далів передзвони» (Потушняк, 2007: 205), «І сні пустинь, й неземні висоти, / Шляхи дальні, і вогники в просторі...» (Потушняк, 2007: 208), «День на ниві – срібний день / Дзвони кіс і лез олень» (Потушняк, 2007: 224)); збуджує фантазію читача, навіюючи емоції тривоги, страху, ірреальними картинами («Глибока ніч із лісу вітер віє. / Видіння йдуть із дальних бур гробів, / Над водами в туманах пломеніє, / Не звір вогонь а давно мертвих слів. / В кімнаті тихо, чорнії картини / На стінах, привиди глибин. / Потонули у вічність снів вершини, / В тишу німу підводних скель, низин...» (Потушняк, 2007: 215) тощо.

Використовуючи в поетичній мові прості іменникові метафори, Ф. Потушняк передає, перш за все, складні ідеї або почуття шляхом порівняння з чимось більш конкретним або більш зрозумілим для звичного сприйняття. У художньому контексті вони допомагають краще сприйняти світ авторської творчої уяви, роблячи її більш емоційною, естетично яскравою.

Проаналізувавши дієслівні та прості іменникові метафори, можемо сказати, що переважають у поезіях Ф. Потушняка прості дієслівні метафори. Також відзначимо, що в поетичних творах письменника спостерігається нагромадження (градація) експресивності, яка досягається вживанням в одному контексті кількох метафоричних засобів. Найчастіше з цією метою автор використовує

саме прості дієслівні метафори (персоніфікації), як от: «Зоря з'явилась на відході / Горить відвічним знов вогнем» (Потушняк, 2007: 196), «Вежа прийшла – як з зір ясна навала – / І вкрила все сріберним шумом гір» (Потушняк, 2007: 197), «На небі сонце гасне-догоряє / Послідні блиски в лісі послає» (Потушняк, 2007: 197), «І враз вітрець дихнув із гір ясними / Краплинами і вогкості доніс / На мислі мої, й стало ясно, ясно...» (Потушняк, 2007: 218), «В одно ізлились – світ завмер, затих...» (Потушняк, 2007: 220), «Серце схануєсь моє / Дише полум'ям любові» (Потушняк, 2007: 225), «В'єсь вітер по полю, / Співає про долю» (Потушняк, 2007: 226).

Інтенсифікація експресивності за допомогою метафор у художньому творі може свідчити про прагнення митця якнайповніше передати багату гаму душевних порухів ліричного героя – напругу його почуттів, емоцій та вражень. Уживання метафор підкреслює або поглиблює певний настрій чи образ, робить текст емоційно насиченим, колоритним, привабливим, а також допомагає створити відповідну атмосферу та передати авторське бачення через асоціації та порівняння. У такий спосіб у поезіях постає «величний узагальнений образ світу в його невимовній красі й таємничості, в загадках людського й надлюдського, у спробах самопізнання ліричного героя як особистості творчого складу» (Голомб, 2001: 95).

Відзначимо й активне функціонування в поетичному арсеналі Ф. Потушняка такого тропу, як епітет. За змістом це переважно зображувані та описові епітети. Ці художні означення виділяють характерну ознаку чи рису образу й викликають певне ставлення до нього. За граматичним вираженням фіксуємо різні групи. Детальніше зупинимось на епітетах-прикметниках та епітетах-прислівниках, зокрема тому, що їх спостерігаємо найбільше. Наприклад: епітети-прикметники (*туманні, росяні, мокрі, невидима, сонних, хворий, проклятий, вогке, слизьке, сіре, любомудрі, нале, диких, стодзвонні, сніжні, незнанні, непорочні, тиха, болючий, наглий, колючий, небоязке, священні, незнанну, сонні, непорочна, водяні, вогняні* та ін.).

Характерно, що в ліриці митця поширеними є індивідуалізовані епітети, що збагачують семантичне поле «новим емоційним чи смисловим нюансом» (Літературознавчий словник-довідник, 1997: 245), акцентують на особливій якості реального чи уявного світу, на картині природної стихії, психічного стану тощо: «Горять вгорі туманні зорі / Дух світу з духом бога зливсь» (Потушняк, 2007: 196), «Росяні й мокрі стали вкруг поля» (Потушняк, 2007: 197), «Над світом мука невидима сходить / І сплять вітрила сонних вітряків» (Потушняк, 2007: 201), «За гранями дощів стоїть проклятий час» (Потушняк, 2007: 202), «Вогке,

слизьке туманів сіре лоно / До сну, до сну знов вечір далі кличе» (Потушняк, 2007: 203), «*Росли у серці любомудрі муки... / Там, де доріг зійшлись усі кінці»* (Потушняк, 2007: 204), «*Із диких бур йдуть подихи стодзвонні»* (Потушняк, 2007: 207), «*І струмочки із хмари линуть сніжні – / До них зір зійшли незнанні вої»* (Потушняк, 2007: 207).

Наприклад, індивідуалізовані епітети відтворюють експресію переживань, почуттів ліричного героя в момент творчого натхнення: «*Я чую твої непорочні руки – / І день росте, змінюючись в нівець»* (Потушняк, 2007: 209). Поетичне піднесення асоціюється в Потушняка з образом-символом зорі, експресивності якому надають індивідуалізовані епітети, що підсилюють емоційний зміст тексту:

Я до землі приріс... мовчу і стою...
Малий мій світ – долина в серці скал.
Над мною ти, ясною-преясною,
На нас глядиш – стопромісний кристал

.....

У серці моїм тиха в'ється радість,
І твоїм щастям знову я горю,

Всю суть твою я відчуваю зразу –

Знакомую я бачу цю зорю (Потушняк, 2007: 217).

У філософії буття Потушняка людське життя підпорядковане волі Вищого Розуму. У вірші «Покора» людина – у свідомому смиренні перед ним: «Живу, мовчу й судбі своїй корюсь». Особлива ж доля визначена митцю, до якого Творець «... з'явивсь, свої дає скрижалі. / «Пророком будь моїм», – сказав і зник» (Потушняк, 2007: 218). За допомогою епітетів розкривається драматизм буття митця, для якого творчість – це й радість піднесення, і болісні страждання, мука:

У грудях моїх схопився крик болючий:

«Чом ти мене жорстоко обдурив,
О ти!..» – І наглий страх колючий

Небоязке вперш серце просверлив.

Я вниз зійшов – іду між люд пророком,

Несу скрижалі – вчу новий закон...

На серці тяжко – мов десь в ніч глибоку

Злий із дощем рвесь вітер до вікон (Потушняк, 2007: 218).

Мовленнєва експресія досягається й іншими неповторними епітетами, здатними нести конотативне значення, що створює психологічно глибокий, естетично витончений образ динаміки душі ліричного героя: «*Земля дрижить, священні стихли стопи / Тих, що пішли в незнанню далечінь / Б'є зоря з сходу над сонні окопи / Майнула полем непорочна тінь»* (Потушняк, 2007: 221), «*Б'ються птахи водяні, / Буря – блиски вогняні»* (Потушняк, 2007: 225).

Насичена виразність поетичних текстів досягається й вживанням епітетів-прислівників, що

граматично є різновидом епітету, який додається до іменника для підсилення образності тексту (*нерушино, нечутно, тихо, кажанно, грізно, димно, нагло*): «*І студня тут... вода нерушино спить»* (Потушняк, 2007: 205), «*Нечутно слово лине до душі / Із далів тихо. Мов грізні дракони»* (Потушняк, 2007: 205), «*Він демон... і кажанно очі люті / Повисли знову над малим селом»* (Потушняк, 2007: 214), «*Десь громи грізно глянули у далі – / Його у хмарах появився лик»* (Потушняк, 2007: 218), «*Десь вогник блиснув димно над лугами»* (Потушняк, 2007: 221), «*І нагло смерть над полем дише»* (Потушняк, 2007: 221).

Підсумовуючи практику використання Ф. Потушняком епітетів у художніх творах, можемо констатувати, що автор майстерно оперує тропами, послуговуючись художніми означеннями прикметникового типу, а також епітетами-прислівниками. Завдяки особливій функції в тексті, епітет надає слову нового значення або сенсового відтінку, підкреслює характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища, збагачує мову новим емоційним нюансом, додає тексту виразності та насиченості. У ліриці Ф. Потушняка епітети-прикметники використовуються для підсилення образної характеристики предметів або явищ. Вони несуть інформацію про зовнішні або внутрішні риси об'єкта, створюють емоційний спектр сприйняття образу, збуджують уяву, інтенсифікують фантазію, володіють сугестивною силою, формують відповідну змістову й настроєву атмосферу твору.

Хоч і в меншій кількості, але їх також чимало, Ф. Потушняк використовує в поетичних текстах й епітети-прислівники для надання більшої насиченості та емоційності художнім образам. Епітети-прислівники допомагають створити яскраві та живі картини уявного світу митця, підсилюють семантичний і емоційний сенс образу.

Ще одним важливим засобом експресивності художніх творів митця є порівняння. Серед характерних ознак поезики дослідники відзначають і її сугестивність (Козак, 2010: 64), що спрямована до емоційної сфери реципієнта, зумовлює осягання духовного світу, динаміки душі ліричного героя. Ефект сугестивності в ліриці поета створюється й за допомогою порівнянь. Наприклад, спостереження природи («*Мов птаха день, і віщий і глибокий, / Далекіх бур у далях лине віз, / Хмарки, мов біла борода пророка, / склонилися над тихий мудрий ліс»*) навіюють спогад про рідні серцю реалії («*село..., млинок... / Гніздо на дубі, синя далечінь... / тополі... дуби... рідна хата з ними...*», тривогу невідомого очікування («*Я жду чогось!*) і рефлексії самосебеоприявлення («*І очками ясними / Вглядівся день у злото моїх літ»*) (Потушняк, 2007: 222). У вірші «Осінній день»

природа цієї чарівної пори пробуджує в душі ліричного героя відчуття святості, репрезентує пантеїстичне світорозуміння митця, авторську філософію людини як духовної субстанції:

Померкли квіти – луки яносині
(Весна і літо тут колись було).

Осінній день – так тихо, мов в святині,

На горах десь. В долині спить село... (Потушняк, 2007: 222).

Проаналізувавши низку поетичних творів письменника, можемо сказати, що автор віддає перевагу підрядним реченням та порівнянням, які виражені іменниками в орудному відмінку. Крім цього, спостерігаємо наявність порівняльних зворотів із єднальними сполучниками *як, мов*, що виступають у ролі обставини. Наприклад: «*Із крил його йшли лучі / І стало темно, як вночі*» (Потушняк, 2007: 199), «*Земля так красна в простоті, / Як дух до смерті лине...*» (Потушняк, 2007: 200), «*Холодний воздух в висоті, / Мов з сталі вів і сам – єдиний*» (Потушняк, 2007: 200), «*Десь на віконці вогник палахтить, / Літає човник, потач весь торкоче, / Мов в серці, тихо, учораїшній вечір, / І вертена шум, і звіздотечі...*» (Потушняк, 2007: 203), «*Століття йдуть... / Раб / Твердим, мов корінь став / Мов рілля чорна, з неї ж ти / Його створив*» (Потушняк, 2007: 212), «*Засохлі трави шепчуть, мов слова / Це Божі впали, ще як зір сміливо / Над лісом звисла загадка нова*» (Потушняк, 2007: 213), «*Мов мати, ти родила діти тяжко, / Що в труді й горю зводить свої дні*» (Потушняк, 2007: 214), «*І мов не тьма, а дика смерть вставала / Над селами із хмар тяжких громад*» (Потушняк, 2007: 215), «*Стріли надій їх в небо уп'ялись / Мов жала... дрогозули й поволи / У їхнє серце поспадали вниз*» (Потушняк, 2007: 217), «*Хмарки, мов біла борода пророка, Склонилися над тихий мудрий ліс*» (Потушняк, 2007: 222), «*З висот паде, мов попелів громади... / І мов живий над світом мрак дрижав*» (Потушняк, 2007: 218).

Порівняльні конструкції Ф. Потушняк використовує, перш за все, для підвищення естетичного впливу тексту та розкриття його символіки, навіювання нових смислів. Можемо говорити про те, що утворення його порівнянь відбувається через дієслівно-іменникову гру, яка базується на поєднанні протилежностей або умисному протиставленні речей чи явищ на підставі схожості в певному аспекті, що й визначає їхню суттєву спільність або протилежність.

Висновки. Лірика збірки «Сонцедзвін» репрезентує Ф. Потушняка як поета-філософа з власним світоглядом, що сприймає світ у єдності й боротьбі протилежностей, трактує буття в реальному й трансцендентному виявах. Митець-символіст зосереджує свою увагу на внутрішньому світі людини, у творенні якого домінують міфопоетика

та народнопоетична образність. Європейська й національна художні практики, поєднані в поетичному арсеналі елементів символізму, імпресіонізму, сюрреалізму, імажинізму, зумовили специфіку мовотворчості автора. Досліджуючи мовні засоби експресивності в ліриці збірки «Сонцедзвін», ми з'ясували, що поетику митця характеризує багата мовна палітра виражально-зображальних засобів, здатних репрезентувати високий художній рівень мови. У своїх творах письменник уживає одні з найважливіших лексичних засобів мовної експресивності – тропи, з-поміж яких найбільшу кількість становлять метафори, епітети й порівняння. Образні загальномовні метафори в ліриці поета представлені, здебільшого, простими дієслівними та іменниковими метафорами. Відзначимо, що в поезії спостерігається й нагромадження (градація) експресивності. З цією метою автор використовує прості дієслівні метафори (персоніфікації), які загалом і переважають у ліричних текстах збірки. Що стосується епітетів, то за змістом це переважно зображувані та описові епітети, а за граматичним вираженням – епітети-прикметники й епітети-прислівники. Ще одним важливим засобом експресивності художніх творів Ф. Потушняка є порівняння. Автор віддає перевагу підрядним реченням та порівнянням, які виражені іменниками в орудному відмінку. Крім цього, спостерігаємо наявність порівняльних зворотів із сполучником *як, мов*, що виступають у ролі обставини. Таким чином, мова художніх творів Ф. Потушняка багата на мовні засоби експресивності, серед яких значне місце займають метафори, епітети та порівняння, що відображають філософію світомислення, індивідуально-авторську манеру письма та мовне багатство цього талановитого майстра художнього слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архій Й. Поети. *Літературна неділя*. 1943. Р. III. Ч. 17.
2. Балла Е. Поезії в прозі Федора Потушняка: поетика жанру. Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 26–33.
3. Барчан В. Поетика повісті «Совість» Федора Потушняка. Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 15–25.

4. Вінтонів М.О., Вінтонів Т.М., Мала Ю.В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
5. В.М. [В. Маркусь]. Нові книжки: Ф. Пасічник. Гріх та інші оповідання..., Хатка та млинок..., Спляча царівна... *Літературна неділя*. 1944. Р. ІУ. Ч. 17.
6. Галаур С.П. Диференційні параметри експресем та регулятем у художньому тексті. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2018. Вип. 4. С. 20–32.
7. Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка. Ужгород: МПП «Гражда», 2001. 98 с.
8. Голомб Л. У таємничому світі слова. Лірика Федора Потушняка / Федір Потушняк. Хвилини вічності. Лірика. Ужгород: Гражда–Карпати, 2000. С. 3–98.
9. Козак М. Символіка пейзажів у ранній ліриці Федора Потушняка. Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 58–65.
10. Л-ач Н. [М. Лелекач]. Федір Пасічник. На білих скалах. Ужгород, 1941.
11. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
12. Папіш В. Психологічні фактори у художньому мовленні Федора Потушняка. Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 161–166.
13. Потушняк Ф. Мій сад / упоряд. Д. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 576 с.
14. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наукова думка, 1988. С. 167.
15. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. 550 с.
16. Сньозик Г. Світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 1 (45). Ужгород, 2021. С. 403–409.
17. Сньозик Г. Виразальні засоби художньої мови Федора Потушняка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. На пошану Василя Німчука, члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора (до 90-річчя з дня народження). М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т. Ужгород: ПП Данило С.І., 2023. Вип. 2 (50). С. 408–415.
18. Українець Л. Естетика психологічно мотивованих фонетичних одиниць (на матеріалі української поетичної мови ХХ–ХХІ ст.). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 6 (2). С. 122–125.
19. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 820 с.
20. Федака Д. Федір Потушняк (1910–1960). Українське красне письменство Закарпаття. Літературні портрети й ескізи. Ужгород: ТИМ-РАНИ, 2017. С. 234–265.
21. Чижмар О. Функціонування літературно-художнього антропонімікону в романі Федора Потушняка «Повінь». Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 179–184.
22. Юричкова В. Багатогранність образності поетичної творчості Федора Потушняка. Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 102–110.
23. Bally Ch. Mechanizm ekspresywności językowej. In *Stylistyka Bally'ego. Wybór tekstów*. Warszawa: Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1966. P. 110–149.